

УДК [75.056:005.412]-029:9(045)

Путішина Л. О.*

РОЗВИТОК ЖАНРУ МІНІАТЮРИ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто передумови виникнення жанру мініатюри у мистецтві музики. Проаналізовано історичні аспекти розвитку жанру.

Ключові слова: жанр мініатюри, фортепіанна творчість, романтична мініатюра, художній образ.

У сучасній теорії музичних жанрів п'єси малої форми уособлені одним жанровим ім'ям – “мініатюра”. В музичному мистецтві цей жанр має свої специфічні закони організації художнього цілого, що розкривають мініатюру як своєрідний спосіб відображення “картини світу” крізь призму авторського “Я”. Цей жанр концентрує в собі особливості епохи, світобачення автора, для якого притаманні характерні риси стильового відтворення образів, саме тому має особливу педагогічну вагу у фаховій підготовці майбутніх учителів музики.

Для кращого розуміння жанрової специфіки мініатюри, її педагогічного потенціалу, майбутнім учителям необхідно чітко орієнтуватись не лише в особливостях формотворення жанру, але й мати уявлення про її розвиток в історичному контексті.

Відомості щодо виникнення жанру мініатюри представлені в наукових працях К. Зенкіна, Є. Назайкінського, Н. Рябухи, В. Цукермана, однак історичний розвиток у педагогічному аспекті досліджено недостатньо.

Метою статті є висвітлення історичних передумов виникнення жанру мініатюри, розкриття її педагогічного потенціалу та здійснення детального її огляду в історичній динаміці розвитку.

Еволюція жанру фортепіанної мініатюри проходила у кілька етапів, пов'язаних з важливими аспектами його побутування і функціонування.

Зародження цього жанру відбувалось у середовищі західноєвропейської культури у тісному зв'язку з розвитком світського напрямку в мистецтві, а саме – з розвитком камерно-інструментальної музики XVI-XVII ст. Історична ретроспектива жанру в музичній культурі в цілому засвідчує, що мініатюра, починаючи з XVI ст. і закінчуючи XVIII ст., ґрунтується на системному принципі моделювання дійсності. За цей “дородовий період» (визначення К. Зенкіна) жанр мініатюри пройшов значний шлях, що підготував виникнення романтичної моделі жанру, нового за змістом та способом організації музичного матеріалу [5, с. 60].

Перші приклади інструментальних мініатюр з'являються у XVI – XVII ст. у творчості англійських вірджиналістів В. Берда, Дж. Булля, Д. Блоуа, Г. Персела. Це п'єси, здебільшого з пісенно-танцювальною основою, серед яких переважають інструментальні обробки побутових наспівів та танців з опорою на англійський фольклор, та призначаються для камерного музикування.

У XVII - XVIII ст. виникають стародавні рондо і п'єси у творчості французьких клавесиністів Ж. Рамо, Ф. Куперена, Ф. Дандріє, Л. Дакена, Ж. Шамбон'єра, у втіленні музичного образу яких велика роль належить зоровим уявленням, їхньому опису, звукообразальності. Для фактури п'єс цих композиторів характерні національні риси, що суттєво відрізняє їх від п'єс англійських вірджиналістів: фігурації, широко вживані у англійців, зустрічаються тут досить рідко, поліфонія теж спрощена, порівняно з англійською музикою, а головна увага звернена на мелодію. У творчості французьких клавесиністів вже починає втрачати своє ужиткове призначення танець і, зберігаючи жанрові ознаки метру, темпу та характеру, стає виразником більш індивідуалізованого, ліричного змісту. Так, алеманда XII ст. позбавляється колишньої танцювальності і стає подібною до споглядальної прелюдії.

* © Путішина Л. О., 2012

У цей період відбувається зародження мініатюри як естетичного принципу у музичному мистецтві, який тісно переплітався з існуючою на той час естетикою “рококо”. Рококо (від фр. “gossaille” – мушля) – це легкий, оздоблений стиль, який відповідає потребам світського життя. Його основними принципами були галантність і вишуканість поведінки, що, у свою чергу, відбилося в постійній стилізації жестів, великій ролі балету. В мистецтві з’являється витонченість та філігранність художніх засобів, тяжіння до мініатюрності, вишуканості форм тощо. У музиці він знайшов вияв, у першу чергу, в надмірному застосуванні різноманітної мелізматики й орнаментики, що прикрашали музичний текст, а також у витонченості та філігранності фактури, у заокругленні мелодійних фраз.

Генезис жанру мініатюри тісно переплетений з розвитком “первинних музичних жанрів” (термін В. А. Цукермана). Насамперед це пісенні й танцювальні жанри зі спадщини народної музики, що мала великий вплив як на мініатюру, так і на всі види та жанри музичного мистецтва. Серед таких жанрів особливої популярності набули павани, алеманди, куранти, жиги, гальярди та інші, на основі яких створювалися невеликі інструментальні п’єси, призначені для домашнього музикування або в невеликому колі любителів і аматорів музики. Деякі композитори об’єднували такі мініатюри в сюїтні цикли (наприклад, старовинні сюїти Ж. Шамбоньера, Ф. Куперена). [5, с. 60-61].

У творчості Ф. Куперена серед п’єс різного типу більшість мають програмні назви, у яких подається характеристика психологічних портретів (“Проворна”, “Старі сеньйори”, “Молоді сеньйори”), психічних станів душі (“Відчай”, “Стомленість”), а також пейзажні картини (“Тростинки”, “Метелики”) та інші. Музика рококо вирізняється своїм зовнішньоописовим та звукообразним характером (“звукова імітація”), що стає “властивістю художнього образу” [4]. Незважаючи на це, п’єси Ф. Куперена серед інших камерно-інструментальних творів набувають певної художньої цінності

Особливу увагу композитори XVIII ст. приділяють танцювальним жанрам, і це не випадково, бо певні танцювальні рухи асоціюються у свідомості композиторів з виразними відчуттями, рухами, жестами. М. Друскін з цього приводу висловлює думку, що на перший план у змісті старовинних танцювальних п’єс виходять не технічні завдання, а поняття “характеру руху”, або відчуття “душевного руху” [2, с. 75].

У музиці епохи бароко, особливо у творчості Г. Генделя і Й. Баха, жанр мініатюри набуває другорядного значення. Це зумовлено тим, що світська музика упродовж тривалого часу обмежувалася церковною догматикою, що не могло не позначитися на становленні світських жанрів, зокрема й жанру фортепіанної мініатюри. Тому в клавірній музиці помічається вплив органної музичної культури з опорою на поліфонічні прийоми письма, що не є властивим для художнього простору мініатюри. Це, у свою чергу, суперечить принципу мініатюри, оскільки поліфонічні засоби зумовлюють масштабно-тематичні структури в музичному творі, але зразки поліфонічних мініатюр ми знаходимо у творчості Й. Баха.

Для музики Г. Генделя та Й. Баха є характерним вираження емоційного стану крізь призму суспільного, загальнолюдського, а не індивідуального відображення суб’єктивного, тому мініатюризм як спосіб самовираження через сферу ліричних переживань стає невластивим для музики бароко.

Творчість Й. Баха, на противагу світській традиції французького напрямку бароко, належить до сфери духовного мистецтва, до релігійної тематики як відбиток церковно-культурних традицій. Йому є близьким стани самозаглибленого роздуму, музичне відтворення яких дозволило досягти нечуваного доти в музиці психологізму. Пізніше саме цей психологізм привабив романтиків XIX ст., які побачили у Бахові споріднену душу, подібного до них індивідуаліста. Однак між Й. Бахом і романтичними музикантами є істотна різниця: його лірика – не сповідально вихлюпнуті емоції, а скоріше розповідь, або навіть проповідь, що звернена до людей,

в якій самий найяскравіший емоційний вияв є завжди свідомо впорядкованим, розумним, підпорядкованим внутрішній самодисципліні. У його творчій спадщині зустрічається багато яскравих прикладів клавірної мініатюри, створених композитором з педагогічною метою, що творять першу систематичну школу педагогічного репертуару для навчання на клавирі. Так, наприклад, його 20 маленьких прелюдій, 15 дво- та 15 триголосних інвенцій – це поліфонічні п'єси, які, з одного боку, можна віднести до мініатюри, але поліфонічний музичний розвиток, що ґрунтується на принципі наскрізного розвитку однієї теми, прагне до монументальних рис органного мислення композитора.

У XVIII ст. в епоху класицизму жанр мініатюри поступається таким синтетичним жанрам, як опера, симфонія, концерт залишаючись поза творчими вподобаннями композиторів. Незважаючи на те, що в музичний побут починало входити фортепіано, яке поступово витіснило клавесин та клавикорд і давало нові можливості для експериментування, зацікавленість мініатюрою у творчості віденських класиків Й. Гайдна, В. Моцарта, Л. Бетховена втрачається і набуває другорядного значення. Клавирна мініатюра у них існує як побутовий жанр, призначений для домашнього музикування, представлений цілкомитю прикладною, головним чином, танцювальною музикою. Але, незважаючи на це, саме епоху Й. Гайдна та В. Моцарта, за висловом К. Зенкіна, прийнято вважати “дородовим етапом” в історичному розвитку мініатюри, а її засновником, який перший з композиторів певною мірою розкрив можливості мініатюри для своїх послідовників став Л. Бетховен [3, с. 20]. Про віднесеність до жанру мініатюри вказує також і назва п'єс – “Багателі”, що в перекладі з французької означає дрібничка, але які є завершеними мініатюрами, визначними своєю непосредньою красою та виразністю.

Загалом ерою мініатюри цілком можна вважати XIX ст., оскільки саме композитори-романтики створили нову естетику мініатюризму, засновану за принципом “одно миттевості” відображення всієї повноти буття. У романтиків мініатюра виступає як системний принцип моделювання світу, як особливий художній рід творчості. Доречно пригадати хоча б фортепіанну творчість Ф. Шуберта, Р. Шумана, Ф. Шопена, Ф. Ліста.

Найхарактернішим зразком жанрового інваріанта мініатюри в контексті культури XIX ст. є прелюдія та близькі їй “жанри-супутники” (наприклад, експромт, музичний момент). Музична мініатюра в XIX ст. досягла свого розквіту. Саме композитори-романтики надали мініатюрі значення специфічного жанру, що пов'язаний з внутрішнім світом людини.

Принцип мініатюри як засобу творчості яскраво відображає сутність романтизму. Саме в романтичному мистецтві, зміст якого зосереджений на розкритті внутрішніх переживань людини з відповідним переважанням емоційно-суб'єктивних елементів, особливої душевності, мініатюра знайшла адекватне вираження. Яскраво ілюструє цю сутність художній принцип романтичної мініатюри, що ґрунтується на одномиттевості раптово виниклого почуття (“музичний момент”, “експромт”, “ескіз”).

В епоху романтизму відбулося переосмислення художньої суті вже доволі поширених жанрів малої форми. Наприклад, жанр прелюдії, який був тісно пов'язаний із побутовою музикою і виконувався як невеликий музичний вступ до великого твору, в романтичному мистецтві зазнав суттєвих змін і перетворився в особливу форму лірико-філософського висловлювання. Ф. Шопен був одним із перших композиторів-романтиків, який зумів суттєво поглибити естетичний ракурс жанру, тобто психологізувати, розвинути художньо-образний світ мініатюри, співзвучний зі світовідчуженням романтизму. Отже, прелюдія, що існувала у виконавській практиці XVII-XVIII ст. як інструментальна п'єса імпровізаційного характеру, вийшла за межі побутової музики, тобто змінила сферу свого побутування, що, у свою чергу, суттєво вплинуло і на внутрішню структуру жанру.

Причиною бурхливого розвитку жанру мініатюри стало нове романтичне світовідчуття, засноване на бажанні показати складний внутрішній світ ліричного героя, становлення та боротьбу його протилежних почуттів, утілення нюансів людських переживань,

унаслідок чого зміст твору суб'єктивізується, тобто розкривається через призму “авторської свідомості”.

Це стосується як інструментальної мініатюри, так і вокальної, а також мініатюри в інших видах мистецтва, наприклад у поезії чи живописі. Романтизм синтезує і зближує всі види мистецтва, художній твір стає синтетичним явищем за художнім задумом, але різноманітним за формами та засобами вираження [6, с. 5].

Фортепіанна мініатюра у творчості композиторів-романтиків долучається до сфери професійного, “високого” мистецтва, втрачаючи побутово-прикладний характер функціонування. Не останню роль у цьому відіграє й розквіт фортепіанного мистецтва. Композитори вперше змогли відчутти потенційні можливості фортепіано, які поєднують в собі властивості як камерного інструмента, так і концертного, здатного до втілення оркестрового звучання. Отже, “подвійна природа” фортепіано відкриває нові можливості жанру, пов'язані з двома напрямками: п'єси лірико-суб'єктивного, інтимного змісту та концертні п'єси віртуозного характеру.

Зародження першого напрямку романтичної мініатюри пов'язане з такими іменами, як Д. Фільд, котрий створив перші ноктюрни для фортепіано, і Я. Воржишек, який написав перші експромти. Продовжувачами першого типу мініатюри в романтичному мистецтві були Ф. Мендельсон, Ф. Шуберт. Інший напрям, заснований К. Вебером, спрямований на розширення і перетворення мініатюри в концертний жанр. Однак, його фортепіанні твори, такі як “Запрошення до танцю”, “Блискуче рондо”, “Momento cariccioso” і два полонези, не можна віднести до жанру мініатюри. Це перші приклади концертних п'єс, які набули подальшого розвитку у творчості Ф. Шопена, Р. Шумана, Ф. Ліста [5, с. 64].

Кожний різновид романтичної мініатюри яскраво індивідуалізований і зазнає впливу національного стилю. Романтики значно розширили сферу національних жанрів, зробивши їх надбанням професійного мистецтва. Так, особливих змін набула сфера танцювальної музики. Такі жанри, як екосез, полонез, мазурка, перетворились з побутових танців на справжні витвори мистецтва завдяки внесенню багатой образної палітри, витонченого ліризму, поетичності, насиченню літературною програмністю. Отже, романтики “опоетизували” і таким чином розширили танцювальну сферу. Ф. Шуберт особливо часто звертався до жанру вальсу, в якому нарівні з екосезами, лендлерами передавав тонкі почуття, тяжіючи до психологізації змісту (наприклад, “Сентиментальні вальси” ор. 30). Це, у свою чергу, стало основою для естетизації та поетизації фортепіанної мініатюри.

Окрім танцювальної стихії, композиторів приваблювали і пісенні жанри, що також мали глибоке образно-асоціативне значення. Так, Ф. Мендельсон є засновником нового жанру мініатюри – “пісні без слів”. Він написав вісім зошитів п'єс у цьому жанрі, кожна з яких вирізняється за змістом, програмним напрямом, що втілює всю сферу художньої образності творчості композитора, проникнутої пейзажним романтизмом, опорою на німецький народно-пісенний фольклор. Застосовування романтиками національних жанрів продиктоване бажанням відобразити в музиці народний характер і місцевий колорит. Природним для романтиків було об'єднання мініатюр у цикли. Але при цьому вони керувались не принципом контрастного зіставлення, як це спостерігалось в стародавніх сюїтах, а намагалися відобразити весь художній світ в його калейдоскопічності, зміні ситуацій та мінливості настроїв і відчуттів, що постають у свідомості автора не роздрібно, а навпаки, в різноманітних зв'язках і переплетіннях.

Д. Житомирський виокремлює у творчості Р. Шумана перші приклади саме програмних фортепіанних циклів мініатюр, об'єднаних однією ідеєю або темою: варіаційні цикли (“Симфонічні етюди”, “Танці Давидсбюндлерів” ор. 6), сюїти наскрізної побудови (“Метелики” ор. 2, “Карнавал” ор. 9), “Дитячі сцени” ор.15, “Лісові сцени” ор. 82 [5, с. 65].

У творчості Ф. Шопена фортепіанна мініатюра, спектр якої дуже різноманітний (полонези, мазурки, вальси, ноктюрни, прелюдії, етюд), утворює систему, що відображає характерні аспекти жанру в художній культурі як специфічне явище зі своїми особливостями організації художнього світу. Таким чином, у творчості композиторів-романтиків відбувся етап історичного становлення мініатюри як жанру, специфічного феномену в музичній культурі. Узагальнюючи усі попередні шляхи опанування цих видів творчості, мініатюра набула свого нового значення – концептуальне відображення в камерному часопросторі різних аспектів буття людини.

У мистецтві ХХ ст. жанр мініатюри набуває ще більшого значення: у першій половині століття – у зв'язку з новими техніками письма (А. Шенберг, А. Веберн) та загальними тенденціями до сконцентрованості і стислості музичного висловлювання; у другій половині відбувається загальний процес камернізації музичних жанрів і форм, зростання ролі особистості митця і спрямованості на раціоналізацію та вияв інтелектуального світу людини в музичній творчості. Все це впливало на розвиток мініатюри як жанру і як принципу художнього мислення.

ХХ століття у пошуку нових шляхів художнього вираження надає мініатюрі більш розвинений спектр тематики: на першому місці – експресивність, інтелектуалізм, метафоричність, філософська насиченість. Це зумовило появу нови принципів мислення, структуралізм і техніцизм, що мали великий вплив і на жанр мініатюри. Намітилася тенденція до мініатюризації, камернізації письма і, як результат – мініатюризм стає методом сучасного композиторського мислення.

Таким чином, жанр фортепіанної мініатюри, що має свій “художньо-генетичний код” (М. Арановський), зумовлений як зовнішніми, так і внутрішніми факторами: соціокультурною детермінованістю і структурно-семантичними принципами організації художнього цілого.

Фортепіанна мініатюра пройшла складний історичний шлях від зародження у ХVІ ст., де носила прикладний, побутовий характер, до бурхливого розквіту у ХІХ-ХХ ст., та, увібравши в себе досвід попередніх століть та естетично збагачуючись, виявилась енциклопедією жанрово-стильових моделей музичної культури різних епох і напрямів та набула самостійного, високохудожнього значення.

Отже, вивчення фортепіанних мініатюр різноманітних жанрово-стильових різновидів, та практичне їх використання у навчальній діяльності має неабиякий педагогічний потенціал і відкриває широкий простір для подальшого вивчення у сфері музичної педагогіки.

Список використаних джерел

1. Арановский М. Музыкальный текст. Структура и свойства / М. Арановский. – М., 1998. – 343 с.
2. Друскин М. Клавирная музыка / М. Друскин. – Л.: ГМИ, 1960. – 284 с.
3. Зенкин К. Фортепианная миниатюра Шопена: монография / К. Зенкин. – М. : Изд-во. Москов. Гос. Консерватории им. П. И. Чайковского, 1995. – 152 с.
4. Нестьева М. Творчество Валентина Сильвестрова / М. Нестьева // Композиторы союзных республик. – М. : Сов. Композитор, 1983. – Вып. 4. – С.79-121.
5. Рябуха Н. О. Українська фортепіанна мініатюра як об'єкт виконавської інтерпретації: навчальний посібник / Н. О. Рябуха. Харк. держ. акад. культури. – Х. : Вид-во Бровін О. В., 2010. – 258 с.
6. Соллертинский И. романтизм, его общая и музыкальная эстетика / И. Соллертинский. – М. : ГМИ, 1962. – 48 с.

Pre-conditions appearance of genre of miniature in the art of music was considered in the article. The historical aspects of development of genre were analysed.

Key words: *genre of miniature, piano creation, romantic miniature, image.*